

ZÚČASTNĚNÉ POZOROVÁNÍ A ROZHOVOR V TERÉNNÍ PRAXI

Marie Fritzová

*Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni
mmaja.fritzova@gmail.com*

Participant observation and interviewing in practice

Abstract—This article is primarily based on field research and interview, which are the main sources of data. I carried out this field research between 2009 and 2012 in the West Bank. This fieldwork was split into three stages (in 2009, 2010 and 2012). The method of participant observation and interviewing has a wide range of supporters as well as opponents among members of the scientific community. Participant observation and interviewing as basic anthropological research methods are often criticized for the subjective and ambiguous “microcosmic” perspective from which the surveyed problems are approached. Nevertheless, these are still important methods of data collection used in anthropology, and so the controversy about their use in practice is very important. Participant observation was the basic method that I applied in my field research. Since I spent a lot of time with my informants, I won their trust, which is necessary for the successful use of this method. I participated in routine communication between members of a household, but I could watch the little quarrels, debates, disputes, etc. Thanks to the method of participant observation, I was able to discover the inner world of the surveyed communities. Which obstacles are encountered in practice in my field research, and how can participant observation and interviewing be of use in practice? This is the fundamental question I try to answer in this article.

Keywords—participant observation; interview; qualitative research; fieldwork; key informant; the town of Beit Sahour; Palestinian Christians; West Bank

ÚVOD

Z ÚČASTNĚNÉ pozorování, jako základní výzkumná antropologická metoda, bývá

často kritizována za svoji subjektivitu, nejednoznačnost a selektivní perspektivu, se kterou ke zkoumanému problému může výzkumník přistupovat (více např. Johnson a Sackett 1998; Kawulich 2005). Stále se však jedná o nenahraditelnou kvalitativní metodu sběru dat. Jedině díky dlouhodobému pobytu v terénu ve zkoumané komunitě totiž může výzkumník odhalit a plně pochopit informátorův vnitřní svět, pochopit nejjemnější nuance jeho chování a jednání. Lze do hloubky zkoumat určitou omezenou skupinu, komunitu, rodinu apod. Zúčastněné pozorování přináší informace kvalitativního charakteru, které zkrátka výzkumník doma od stolu nemůže získat (Bernard 1995, 140–141). Kromě toho nám tato metoda pomáhá ověřit některé vlastní hypotézy či informace, které jsme získaly o zkoumané problematice zevnějšku. Právě pomocí zúčastněného pozorování můžeme odhalit třetí rozměr, který nám vnější informace nemohou poskytnout, můžeme propojit jednotlivé souvislosti, a dodat tak výzkumu na validitě (DeWalt a DeWalt 2010).

Tato studie vychází především z mého terénního výzkumu prováděného v letech 2009–2012 v betlémské oblasti na Západním břehu.¹ Stěžejní pro něj byly tři několikamě-

¹ Terénní výzkum v roce 2012 – Kurz arabského jazyka na Jeruzalémské univerzitě – Centre for Jerusalem Studies at Al Quds University. Izrael: 3. 10.–5. 11. 2012. Terénní výzkum v roce 2010 – Tříměsíční výzkumná stáž na Betlémské univerzitě, terénní výzkum v řeckokatolické komunitě v Beit Sahour. Kurz arabského jazyka na Jeruzalémské univerzitě – Centre for Jerusalem Studies at Al Quds University. Izrael a Palestina: září – prosinec 2010. Terénní výzkum v roce 2009 – Výzkumný pobyt v Beit Sahour a stáž na Betlémské univerzitě. Izrael a Palestina: říjen – listopad 2009.

síční pobyty ve městě Bajt Sáhúr (en. Beit Sahour), Betlémě a Jeruzalémě a několik dalších kratších pobytů na Západním břehu a v Izraeli. Zúčastněné pozorování v praxi je náročnou metodou, kterou se jako výzkumníci učíme celý život a je bytostně spojeno s celým terénním výzkumem. Terénní výzkum v některých případech (tj. i v případě mého výzkumu) lze označit za zastřešující pojem jednotlivých kvalitativních metod, které jsou v terénu využívány, je tedy bytostně propojen právě s metodou rozhovoru a zúčastněného pozorování. Otázkami, jaká konkrétní úskalí zúčastněné pozorování a rozhovor výzkumníkovi přináší, jak jsem se s problematikou subjektivity a možného chybného sběru dat vyrovnávala ve svém terénním výzkumu já osobně, se snažím zhodnotit v předkládané studii.

ZÚČASTNĚNÉ POZOROVÁNÍ

Zúčastněné pozorování Schensul a LeCompte definují jako: „Metodu/techniku sběru dat, která vyžaduje, aby výzkumník byl osobně zapojený do každodenní činnosti s lidmi zkoumanými v terénu a vše aby skutečně zaznamenával.“ (Schensul a LeCompte 2013, 83)

Dlouhodobý pobyt v terénu je proto nezbytný. Čím déle jsme totiž v terénu, tím více se stáváme pro dané prostředí „přijatelnými, běžnými a známými“. Z počátku zkoumaná skupina lidí uzpůsobuje svoje chování, protože vědí, že „jsou studováni“, postupně si však naši přítomnost přestávají uvědomovat a začnou se věnovat svým vlastním záležitostem. Jedině dlouhodobý pobyt ve zkoumané společnosti tak může odstranit problém reaktivity (Bernard 1995, 141). Skrze zúčastněné pozorování můžeme nahlédnout do vnitřního života zkoumané skupiny, můžeme pochopit, jak se lidé k sobě vzájemně vztahují a jak si vytvářejí sociální i fyzické hranice mezi sebou navzájem i vůči ostatní společnosti (Schensul a LeCompte 2013, 83). Skrze tuto metodu tedy lze nahlížet vnitřní život skupiny, jako jsou rituály spojené s narozením, dospíváním, svatbou, smrtí aj. (Bernard 1995, 141; Schensul a LeCompte 2013, 83).

Pozorování jako metoda výzkumu je v odborné literatuře děleno většinou na zúčastněné a nezúčastněné pozorování (Schensul

a LeCompte 2013, 84; Kumar 2005, 120). Při nezúčastněném pozorování výzkumník dění ve společnosti pouze pozoruje a zaznamenává, ale aktivně se do něj nezasahuje, naopak při zúčastněném pozorování je do dění plně zapojen (Schensul a LeCompte 2013, 84–85; Kumar 2005, 120). V praxi se setkáváme spíše s určitým kontinuálním vývojem od pozorování přes postupnou participaci po úplné zapojení se do aktivit zkoumané skupiny (více např. DeWalt, DeWalt a Wayland 1998, 262–263).

Posledním stupněm zúčastněného pozorování je to, že se pozorovatel stane členem zkoumané skupiny. Otázkou vhodnosti úplné participace se zabývá řada autorů (viz např. Bernard 1995, 152–154). Právě proto někteří autoři podotýkají, že v sobě zúčastněné pozorování ukrývá určitý paradox, protože se výzkumník snaží co nejvíc připodobnit a skrze toto připodobnění také pochopit členy zkoumané skupiny, ale nechce se členem zkoumané skupiny zcela stát (DeWalt, DeWalt a Wayland 1998, 262–263).

Výzkumník musí být na jednu stranu připraven se do zkoumaného terénu stoprocentně ponořit, na stranu druhou však musí být schopen návratu do běžné reality a objektivní analýzy prožitých událostí v terénu.

PROBLÉM SUBJEKTIVITY

Základním problémem, se kterým se zúčastněné pozorování a rozhovor obecně potýká, je přílišná subjektivita a zainteresovanost výzkumníka do samotného dění (Kawulich 2005), dále je to možnost chybné volby klíčového informátora, který nám podává neobjektivní informace pouze se svého pohledu, nezprostředkovává nám tak praxi a život zkoumané společnosti, ale naopak nás zavádí na scesti a k chybným závěrům.² I přes tuto problematičnost se na konkrétním příkladu svojí vlastní zkušenosti s terénním výzkumem pokusím ukázat, jaké kroky lze udělat pro jeho validitu a věrohodnost.

² Podrobněji se tomuto věnuji v sekci Klíčový informátor.

TERÉNNÍ VÝZKUM

Ráda bych nejprve představila ony tři stěžejní výzkumné pobyty, ze kterých čerpám svoje zkušenosti. První z nich proběhl v roce 2009, a to konkrétně v říjnu a listopadu tohoto roku. Tehdy ještě jako studentka Antropologie Předního východu jsem se s nejasnými představami pustila do terénního bádání. Jak uvádí řada teoretiků věnujících se metodám výzkumu (Bernard 2006, 69–73; Eriksen 2008, 44; Kaufmann 2010), důležitá je samotná příprava na výzkumný pobyt, člověk by do terénu měl jít s určitými znalostmi a s určitým záměrem, na druhou stranu však musí být vnitřně otevřen k přijímání nových informací, tvorbě nových hypotéz a změnám ve výzkumném plánu. „Metoda, stejně jako teorie, je nástroj, který má zůstat pružný, variabilní a progresivní.“ (Kaufmann 2010, 30) Sociolog Jean-Claude Kaufmann ve své knize *Chápající rozhovor* (2010) sice tvrdí, že by výzkum měl vycházet z terénu, zároveň však jedním dechem dodává, že výzkumník by měl jít do terénu již s určitou výzkumnou otázkou, a navíc dobře teoreticky vybaven. „Z terénu sice má vzejít konečný výsledek naší práce, nicméně ten se musí formovat z teoretických vědomostí výzkumníka a terénu, je tedy nezbytné teoretickou výbavou disponovat.“ (Fritzová 2011, 134)

Můj první terénní výzkum byl nicméně poznamenán právě nedostatečnou teoretickou vybaveností, a hlavně určitou naivitou, se kterou jsem přijímala zpočátku všechny nové informace a zkušenosti. Přesto byl však nesmírně důležitý a přínosný. Jeho důležitost spatřuji především ve zkušenosti, kterou jsem udělala s cizím prostředím, ale také sama se sebou. To, jak se chovají lidé mezi sebou, ale také, jak se k nim chovám já, je hlavním bodem úspěchu v terénu. Právě technika zúčastněného pozorování nás učí tomuto senzitivnímu chování. Být především dobrý posluchač, pozorný výzkumník, otevřený a tolerantní k okolním názorům, to jsou dovednosti, které se musíme neustále učit a zdokonalovat se v nich (DeWalt, DeWalt a Wayland 1998, 266–267). K počátku mého výzkumu se váže tato prvotní zkušenost:

Když jsem 15. 10. 2009 vystoupila z letadla na Ben Gurionovo mezinárodním letišti, netušila jsem, že se tento scénář bude ještě

během následujících let několikrát opakovat. První problémy s cestou přišly vlastně už na letišti Ruzyně těsně před odletem. Kontroly při cestě do Izraele bývají velice důkladné, zvláště přítom, když jste „jakási studentka“, která chce na Západním břehu provádět „jakýsi výzkum“ mezi křesťany. Byla jsem sice poučena o možných nesnázích při letištní kontrole, ale nečekala jsem tak velké nepříjemnosti, především když jsem strávila tři hodiny ve speciální kontrolní místnosti, byla jsem psychicky již trochu roztřesená. Když jsem dostala i speciální doprovod do letadla a hned u dveří na letišti Ben Gurion si mě vyzvedla izraelská ochranka, měla jsem sto chutí nasednout na nejbližší letadlo a vrátit se zpátky do Čech a modlila jsem se, aby si mě nezadrželi jako osobu podezřelou. Nakonec po další tříhodinové kontrole jsem byla propuštěna. Naštěstí zde na mě čekali kolegové, kteří jeli studovat do Jeruzaléma hebrejštinu.

Byl již večer, když jsme se dostali do Jeruzaléma. Na cestu do městečka Bajt Sáhúr na Západním břehu, kde měl probíhat můj první terénní výzkum, nebylo ani pomyslení, a tak jsem s kolegy zůstala v Jeruzalémě v hostelu. Druhý den ráno jsem se s nimi rozloučila a vydala se již sama na cestu do Bajt Sáhúr.

Myslím, že na ten den nikdy nezapomenu. Dobře jsem si uvědomovala, že tento den je vlastně klíčem k úspěchu či neúspěchu mého prvního výzkumu, nebo alespoň k tomu, zda se mi podaří získat počáteční důvěru mých potenciálních informátorů. „Aby se mohl tazatel důvěrně napojit na citový a myšlenkový svět svého partnera, musí zcela ponechat stranou svoje vlastní názory a pojmové kategorie. Musí myslet jen na to, že se před ním rozprostírá neznámý svět plný bohatství.“ (Kaufmann 2010, 60–61) A já jsem se snažila do tohoto bohatství proniknout.

„Etnografický výzkum jako osobní zkušenost spočívá ve schopnosti vyznat se v nové situaci [. . .], porozumět kultuře jiných lidí znamená odhalit jejich normálnost, aniž bychom umenšovali jejich jedinečnost.“ (Geertz 2000, 24) Věděla jsem, že přede mnou je tato nová situace a doufala jsem, že se mi podaří prolomit počáteční distanc. Stála jsem u Sirádž centra (Siraj center) – budova organizace, která mi sehnala hostitelskou rodinu, a nervózně si opa-

kovala několik arabských vět na uvítanou. Najednou se v zatáčce objevilo staré auto s roztrhanými sedačkami, vystoupil z něj postarší Arab v bílém tílku a kraťasech, usmál se na mě bezzubými ústy a ukazoval, abych si nasedla. Zeptala jsem se vedle stojící sekretářky ze Siráďz centra, jestli je zde pro mě a ona přikývla: „To je pan Abu Talja,³ v jeho rodině budeš bydlet.“

Nasedla jsem tedy ještě víc nervózní než předtím a mlčky jsme projeli několika ulicemi. Asi za pět minut jsme zastavili před nízkým betonovým domkem, který je typický pro zdejší městečka. Mlčky mi ukázal, ať jdu za ním, odemkl dveře a rovnou jsme vstoupili do salónu.⁴ Přišla mě přivítat paní domu, a tak jsem hned začala se svými připravenými větami. Ale ona se smála a vrtěla hlavou, že mi bohužel nerozumí. Až za chvíli jsem pochopila, že palestinské nářečí je dost odlišné od spisovné arabštiny. V té chvíli jsem si více než jindy uvědomila, jak podstatné je ovládat jazyk komunity, kterou chcete zkoumat, a to jen podpořilo moje rozhodnutí učit se místní dialekt. Setkání s paní Abu Talja⁵ bylo sice rozpačité, ale milé. Naštěstí za chvíli přišla jejich dcera Lama Abu Talja.⁶

S Lamou jsme se šly odpoledne projít na Shepherds' Field⁷ a tato procházka byla vlastně takovým seznamovacím obřadem. Když jsme vstoupily do malé kaple postavené na místě, kde se údajně pastýřům zjevil anděl,

³ Pseudonym.

⁴ Hlavní místnost, podobná našemu obývacímu po-
koi.

⁵ Pseudonym.

⁶ Pseudonym, moje klíčová informátorka.

⁷ The Catholic Shepherds' Field – Pole pastýřů (katolická tradice). Místo, kde se podle křesťanské tradice zjevil anděl pastýřům a poslal je do Betléma. Dnes je zde vystavěna Kaple andělů od známého architekta Antonia Barluzziho, která připomíná svým tvarem stan. Kolem ní se rozprostírá park a archeologický areál, kde v současnosti stále probíhá výzkum. Nejstarší křesťanská stavba nalezená v tomto areálu se datuje do byzantského období. Kromě toho je zde několik jeskyní zpřístupněných a mohou se zde po domluvě sloužit bohoslužby, čehož hojně využívají poutnické zájezdy. Nedaleko The Catholic Shepherds' Field se nachází také místo The Orthodox Shepherds' Field – Pole pastýřů (pravoslavná tradice), jedná se o Jeskynní kostel, kde byly nalezené hroby pastýřů. Více viz „Shepherds' Field, Bethlehem“. Viděno 7. června 2015. http://www.atlastours.net/holyland/shepherds_field.html.

sedly jsme si tiše do lavice. Lama po chvíli navrhla, abychom se pomodlili Otče náš, každá ve svém jazyce. Myslím, že mě trochu testovala, jestli se vůbec umím modlit, ale nakonec se tato společná modlitba stala určitým mostem k počáteční důvěře, kterou jsem tolik potřebovala získat.

Následující měsíc uběhl v rychlém tempu a já jsem stačila provést několik rozhovorů, které jsem nahrála na ruční kameru, psát terénní deník, seznámit se alespoň částečně s místní řeckokatolickou a římskokatolickou obcí a některými dalšími obyvateli Bajt Sáhúr, studijně navštěvovat Betlémskou univerzitu a její univerzitní knihovnu. Nejzajímavější byl pro mě ale rodinný život mojí hostitelské rodiny, která mě usilovně zapojovala do všech svých aktivit a seznamovala se všemi příbuznými v okolí. Po návratu domů tento terénní výzkum sloužil jako základní zdroj informací pro moji diplomovou práci. Až při druhém pobytu jsem zpětně zjistila, že ne všechno, co jsem zažila během prvního výzkumu, je skutečná realita. Některé události z minulého roku se ukázaly jako částečně zinscenované, a to ne nikterak záměrně, ale prostě proto, že jsem byla „odborníkem ze zahraničí, který o nás bude psát“.

Terénní výzkum v sobě ukrývá především nebezpečí subjektivity a zkreslení přijímaných informací. O tom píše například Eriksen (2008, 41–43). Důležitost druhého výzkumného pobytu tedy tkvěl nejen v získání nových informací, ale také v tom, že mi pomohl odhalit některé nepřesnosti v mých původních závěrech. Zároveň jsem ale mohla využít původních zkušeností a kontaktů.

Tento druhý stěžejní výzkum jsem uskutečnila téměř o rok později. Tentokrát jsem se do městečka Bajt Sáhúr vydala na tři měsíce, a to od září do prosince 2010. Rozhodla jsem se intenzivně věnovat studiu palestinského dialektu, jak na arabské Jeruzalémské univerzitě,⁸ tak u jedné místní učitelky v Bajt Sáhúr. Díky těmto soukromým hodinám jsem navíc získala další klíčovou informátorku a celou řadu zajímavých informací o životě řeckokatolické komunity v Bajt Sáhúr, ke které tato učitelka patřila, stejně tak jako moje hostitelská rodina. Během tohoto výzkumu jsem se zaměřila pře-

⁸ Džámícat al-Quds (Al-Quds Univerzity).

devším na metodu zúčastněného pozorování a snaze porozumět místní komunitě řeckokatolických křesťanů. Svůj volný čas jsem trávila především s rodinou a vedla jsem si podrobný terénní deník, snad proto z tohoto tříměsíčního výzkumu jsem získala daleko více informací z terénu, ale již méně semi-strukturovaných rozhovorů. Tento druhý výzkum přinesl určité „odkouzlení“ terénu. Bernard uvádí, že první etapa zúčastněného pozorování se může vyznačovat právě nadšením a okouzlením jinou kulturou, které jsem prožívala i já (Bernard 2006, 378). Právě proto byl však druhý výzkum tak důležitý. Pro městečko jsem se stala „normální“, nebyla jsem už ta cizinka, ale „Maria z Čech, co k nám zase přijela“.

Nejvíce jsem tuto změnu pocítila přímo ve své hostitelské rodině. A to když jsem postupně začala dostávat úkoly v domácnosti, které jsem minulý rok nedostávala, jako vytírání podlahy, mytí nádobí, oken apod. Tato změna naznačovala, že jsem se stala součástí rodiny, nejsem tedy „návštěva“, ale běžný člen domácnosti. Na druhou stranu už jsme netrávili každý den na návštěvě u příbuzných, nebylo ani nutné se o mě pořád „starat“. Stala jsem se svědkem každodenních starostí, rozeprání, ale i oslav a starání se o zrovna narozené nové členy rodiny.

Třetí stěžejní výzkum jsem provedla v roce 2012, a to opět na podzim (říjen – první polovina listopadu). Tento výzkum byl především zaměřen na etnickou identitu mých informátorů a také na jejich biografii, zajímala jsem se také o politickou situaci a o pohled mých informátorů na nedávné historické události, jako byla první palestinská intifáda, mírový proces a druhá palestinská intifáda. Opět jsme se vrátili k tématu separační bariéry, nesvobody a ekonomické problematice. Prohloubila jsem metodu semi-strukturovaných rozhovorů a snažila jsem se více využívat metodu narativního rozhovoru. Další studium palestinského dialektu přispělo ke zlepšení komunikace s těmi členy řeckokatolické obce, kteří neovládají angličtinu.

ZÚČASTNĚNÉ POZOROVÁNÍ V PRAXI A OPAKOVANÝ NÁVRAT DO TERÉNU JAKO ZDROJ VALIDITY DAT

Zúčastněné pozorování bylo základní metodou, kterou jsem hojně při svém výzkumu uplatňovala. Tím, že jsem se do terénu mohla vracet a pobývat tam i delší časové úseky, mohla jsem tuto metodu hojně využívat. Především ve druhém a třetím výše zmíněném terénním výzkumu jsem tuto metodu široce uplatnila. Jak jsem již uvedla, když jsem se vrátila v roce 2010 do své hostitelské rodiny, stalo se samozřejmostí, že jsem se účastnila i běžných každodenních prací. Stala jsem se svědkem rutinní komunikace mezi členy domácnosti, ale i běžných hádek a debat, oslav, ranního chaosu, hygienických rituálů, náladovosti, pohostinnosti aj. Mohla jsem sledovat návyky jednotlivých členů, a to všechno v celkem reálné, nezkrácené podobě. „Hádky, vtipy, rodinné scény, události obvykle triviální, někdy dramatické, ale vždy významné, tvoří atmosféru mého i jejich každodenního života. Musím však připomenout, že domorodci mě viděli každý den, až o mě přestali mít zájem a přestali být znepokojeni, přestali si uvědomovat moji přítomnost a já jsem přestal být rušivým elementem jejich kmenového života [...]“ (Malinowski in Bernard 2006, 345)

Právě opakovaný návrat do terénu je důležitou součástí pro ověřování informací a validitu celého výzkumu. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že pokud by opakovaný návrat do terénu nenastal, celá řada otázek týkající se jednání a chování zkoumané skupiny by zůstala nezodpovězena nebo chybně či povrchně interpretována. K demonstrování této skutečnosti bych chtěla uvést příklad sňatkové praxe zkoumané skupiny. Při mém prvním výzkumu jsem po několika výpovědích získala dojem, že členové řeckokatolické církve, tj. mojí zkoumané skupiny, dodržují přísná mezináboženská tabu. V případě mezináboženských sňatků s Židy byl tento předpoklad potvrzen. V případě mezináboženských sňatků s muslimy se v následujících etapách výzkumu ukázalo, že informace získané z prvotního výzkumu nebyly stoprocentně pravdivé a jednalo se pouze o určitou iluzi, ve které se mě snažili moji informátoři udržet. Domnívám se, že nešlo ani o zá-

měrné zamlčování, spíše se zde projevila snaha skupiny nahlížet se v tom nejlepším možné světle (Tajfel a Turner 1986; Hoog 1998, 67). Je pochopitelné, že rodiny dcer, které si vzaly muslima, se nechtějí o tuto skutečnost s nikým dělit, zvláště pak s cizincem, kterým jsem v době svého prvního pobytu určitě v jejich očích byla. Dalším předpokladem po prvotním výzkumu bylo, že komunita praktikuje sňatky především v rámci svojí vlastní církve, i tento předpoklad byl po opětovném návratu do terénu vyvrácen.

VSTUP DO TERÉNU

Prvotní kontakt je jedním z klíčových momentů celého výzkumu, uvádí to například Hendl (2005, 194) nebo Bernard (2006, 356). Jak na potencionální informátory zapůsobíte, jestli si připravíte dobrou výchozí pozici a získáte prvotní důvěru, to vše záleží třeba i na několika minutách či hodinách vzájemného kontaktu. Bernard dále uvádí pět pravidel, kterými je třeba se řídit při vstupu do terénu.

Zprv je to samotný výběr místa, kde mohu snadno dosáhnout na potřebná data. Tedy aby místo bylo dosažitelné, pokud mohu vybírat z několika možností, volím vždy tu snadněji dosažitelnou (ibid.). V mém případě nebylo jednoduché takové místo najít. Je poměrně složité najít místo na Západním břehu, o kterém by se dalo říci, že tato kritéria splňuje, zvláště když se tam z České republiky musíte nějak dopravit. Snažila jsem se nicméně vybrat takové místo, které by bylo relativně bezpečné a které by zároveň bylo blízko Jeruzaléma, ze kterého je celkem dobré dopravní spojení. Zvolila jsem nakonec městečko Bajt Sáhúr, které se nachází asi 3 km od Betléma a 15 km od Jeruzaléma. Tato volba se ukázala jako správná.

Bernard dále radí mít s sebou zvací dopisy a jednoduchý popis svého výzkumu. Ve stejném duchu radí také (DeWalt a DeWalt 2010, 42). V mém případě se tato rada neosvědčila, právě naopak mi na letišti způsobila velké nesnáze. Když jsem kontrole předala svůj zvací dopis z Betlémské univerzity, ochranka mě nechtěla pustit a až po nekonečných kontrolách jsem mohla odletět, další výsledky a kontroly mě poté čekaly i na Ben Gurionovu letišti

v Izraeli. Když jsem letěla podruhé, o svém výzkumu jsem se již nezmiňovala, pouze o studiu na Jeruzalémské univerzitě.⁹

Třetí pravidlo zní: nepřeceňovat se. Podle Bernarda je důležité využívat informátorů a lidí, co vám poradí či zprostředkují kontakt s ostatními, a usnadní tak vstup do terénu. Podobně DeWalt a DeWalt (ibid.) radí identifikovat důležité členy skupiny a s těmi pak spolupracovat. Tohoto zlatého pravidla jsem se snažila držet co nejvíce. Zprv jsem využila prvotních kontaktů ještě z České republiky. Na Betlémské univerzitě jsem byla od počátku v kontaktu s doktorem Džamálem Chaderem, který mi zprostředkoval mnohá setkání s dalšími křesťany, sám osobně se stal mým důležitým informátorem a poskytl mi i cenné rady ohledně mého výzkumu. Také mi umožnil studium a sběr materiálů v betlémské univerzitní knihovně. Moje hostitelská rodina se od samého počátku stala samozřejmě základním pramenem mých informací z terénu. O důležitosti klíčového informátora mluví také Hendl (2005, 194).

Čtvrté pravidlo je umění prezentace sebe a svého výzkumu. Umění rychle, správně a jednoduše odpovědět obyčejným lidem na otázky typu „Co tady děláte? Kdo vás sem poslal? Kdo vám to financuje? K čemu je váš výzkum a kdo z něj bude mít prospěch? Proč se chcete něco dozvědět o místních lidech? Jak dlouho tady budete? Jak mám vědět, že nejste špión?“ (Bernard 2006, 357–358) je dalším klíčem k získání důvěry. S obdobnými typy otázek jsem se setkávala především během svého prvního výzkumného pobytu. Protože jsem již předem měla promyšleno, co budu odpovídat, byla moje reakce věrohodnější a lidé brzy pochopili, že provádím pouze výzkum pro svoji univerzitní práci. Z počátku jsem se setkávala s nedůvěrou v otázkách, které se určitým způsobem dotýkaly politiky či palestinsko-izraelského konfliktu. Někteří moji informátoři se znova a znova ujišťovali, pro jaký účel budou jejich odpovědi užívány a někteří si nepřáli být

⁹ Bernard podrobně neuvádí, jak by se se zvacími dopisy mělo zacházet. Moje nezkušenost způsobila, že jsem je použila v nepravý čas na nepravém místě. V obecné rovině vzato je však pro studium i výzkum vhodné, když disponujeme zvacím dopisem i dopisem doporučujícím (tj. dopisem z instituce, na které studujeme či pracujeme).

nahrávání na kameru či diktafon. Nicméně pokud byla počáteční nedůvěra prolomena a jejich otázky byly věrohodně zodpovězeny, informátoři velice dobře spolupracovali.

Páté pravidlo, které navrhuje Bernard, se mi zpočátku jevilo jako nepřilíš podstatné. Bernard radí, ptát se a pozorovat nejen vztahy mezi lidmi, ale také vybavení místností, pohyb lidí, pachy, chutě, zkrátka veškeré okolnosti a drobnosti (ibid., 358). Tyto detaily jsou součástí sociálního světa, který pozorujeme a který se snažíme prozkoumat a pochopit. Například ve velké většině všech domů, které jsem navštívila, v jejich salónech visely velké rodinné obrazy, což je například jeden z ukazatelů, že rodina je zde stále na prvním místě. Ještě dnes cítím vůni kávy s kardamomem – typickou vůni večera. Když cítím chladný vzduch větracího zařízení, dodnes si vzpomínám, jak mi Lama dávala na noc k hlavě malý větrák, aby mi nebylo horko. Pohostinnost a starost o návštěvu především, jenže já jsem bohužel tuto pozornost nechápala, byla mi nepřijemná zima a nemohla jsem spát. I když jsem tedy toto páté Bernardovo pravidlo pokládala zprvu za nepřilíš důležité, ukázalo se, že i sebemenší detail může rozkrýt určitou rovinu vnitřního světa mých informátorů.

USTAVENÍ VZTAHU

Jednou ze základních dovedností výzkumníka v terénu je budování vzájemné důvěry mezi ním a jeho informátory (Bernard 2006, 358; DeWalt, DeWalt a Wayland 1998, 268; DeWalt a DeWalt 2010, 48). Jedná se o vytvoření vzájemného vztahu, na jehož základě můžeme získávat podrobné informace. „Tohoto vztahu je dosaženo, když pozorovatel a informátor sdílí společné cíle a pomáhají si v jejich dosažení, dále pak když je informátor ochoten poskytnout svůj vlastní příběh výzkumníkovi.“ (DeWalt, DeWalt a Wayland 1998, 268) Podobně také Vidich (1955, 355) upozorňuje na to, že pozorovatel, stejně tak jako informátor, se nachází v sociální síti skupiny od té doby, co do ní vstoupí, ale navíc je důležité vytvořit si vlastní identitu v očích zkoumané skupiny.

Pro ustavení vztahu mezi výzkumníkem a informátory je důležitá určitá událost nebo

moment (DeWalt, DeWalt a Wayland 1998, 268). Během svého výzkumu jsem evidovala více takovýchto událostí, které postupně prohlubovaly můj vztah se členy zkoumané skupiny. Zprvč to byl samotný začátek výzkumu. O jeho důležitosti jsem se už zmínila v úvodu této studie. K prohloubení vztahu s mojí klíčovou informátorkou došlo na základě události, která by se mohla zdát jako nedůležitá každodennost.

Jednoho večera jsme se zapomněly v restauraci a přišly domů asi o dvacet minut později. Čekali na nás rodiče Lamy, celí netrpěliví a přesto, že mi tenkrát bylo dvacet čtyři a Lamě dvacet devět let, cítila jsem se jako patnáctiletá teenagerka, která přišla pozdě z diskotéky. Obě jsme se potom tomu v pokoji smály do dlaní a ten večer jsme si ještě dlouho povídaly, a já se snažila zjistit, proč měl pan Abu Talja tak špatnou náladu, když se vlastně tak moc nestalo. Nejen, že jsem se dozvěděla velké množství důležitých informací o rodinných vztazích v křesťanské komunitě obecně, ale také jsem získala Laminu důvěru v tom smyslu, že jsme společně překročily určité pravidlo, které jsme ale obě chápaly jako absurdní.

Dalším společným momentem, který mi pomohl získat důvěru celé rodiny, především pak pana a paní Abu Talja, bylo to, že jsem se snažila zapojit do každodenní pracovní činnosti. Rodina Abu Talja se živí tím, že mají doma malou pekárnu. Pizzy a další upečené dobroty potom prodávají v místní řeckokatolické škole.¹⁰ Když jsem v noci se zařatými zuby vstala v půl třetí, abych jim pomohla při pečení, zprvu se na mě jen nevěřičně dívali. Následující dny však pochopili, že to s tím „sdílením“ asi myslím vážně a naše vzájemné vztahy se tímto velice prohloubily. Důležité také bylo, že jsem při společné práci získávala další informace pomocí neformálních rozhovorů.

Avšak nejdůležitějším počinem, který přesvědčil většinu mých informátorů, že se o ně doopravdy zajímám, bylo, že jsem se k nim po roční pauze opět vrátila. O důležitosti opětovného návratu do terénu píše například DeWalt, DeWalt a Wayland (1998, 269).

¹⁰ The Greek Catholic Patriarchate School „Peter Nettekoven“ in Beit Sahour.

KLÍČOVÝ INFORMÁTOR A OTÁZKA VALIDITY VÝZKUMU

Klíčové informátorky jsem získala během svého výzkumu dvě. První z nich byla Lama Abu Talja. Dcera pana a paní Abu Talja, mojí hostitelské rodiny, se kterou jsem sdílela společný pokoj během celého výzkumu. Druhou klíčovou informátorkou se stala paní Teresia Abu Housan, učitelka, u které jsem studovala arabštinu a která také často navštěvovala moji hostitelskou rodinu. Mezi další významné informátory a spolupracovníky patřil doktor Džamál Chader (Jamal Khader) z Betlémské univerzity a jedna ze zaměstnankyň městského úřadu v Bajt Sáhúr.

Klíčovní informátoři jsou výhodní v tom, že nás uvádějí do dané společnosti, pomáhají nám orientovat se na novém kulturním poli a do určité míry nám poskytují i jakési vztahové zázemí. Na druhou stranu klíčový informátor se může stát naší pastí. Jak upozorňuje Metcalf (1998), výzkumník má tendenci nekriticky přejímat názory klíčových informátorů. Když však antropolog vstupuje do terénu, je většinou zkoumanou skupinou vnímán jako outsider, klíčovými informátory se proto stávají lidé, kteří jsou také outsideri či jsou nějakým způsobem výjimeční, a nepředstavují tak „normu“ dané společnosti (ibid., 327). Pokud zjistíme, že nás daný informátor od společnosti spíše izoluje, než do ní začleňuje, měli bychom samozřejmě hledat možnosti, jak se z daného vztahu vyprostit, a pokusit se navázat na jinou osobu. Někdy je to možné, někdy to možné není.

Během svého výzkumu jsem musela podrobit saturaci i informace týkající se mých dvou klíčových informátorek. Protože jsem své klíčové informátorky získala celkem náhodně, u jedné jsem byla ubytovaná, se druhou jsem se seznámila před kostelem po mši svaté, bylo potřeba postupně zjistit, jaké je jejich postavení ve skupině a jestli informace, které mi poskytují, doopravdy vypovídají o životě zkoumané komunity. Nutno podotknout, že postavení mých dvou informátorek v řeckokatolické komunitě nebylo sice „outsider“, ale do určité míry bylo netradiční. Jaké tedy toto postavení bylo?

Lamě bylo v době zahájení výzkumu 29 let, ale stále ještě nebyla vdaná,¹¹ to v místní řeckokatolické komunitě (a můžeme říci obecně v arabské společnosti) není přijímané jako „normální“ pozice, právě naopak. I když informátorka tvrdila, že je se svým životem spokojená, z dalších rozhovorů a zúčastněného pozorování vyplynulo, že by informátorka ráda opustila tento na první pohled „emancipovaný“ způsob života a stala se „normální“ vdanou ženou. Na druhou stranu měla Lama poměrně silnou pozici v církevní hierarchii, byla vnímána jakou velice zbožná dívka a vedla společenství mladých řeckokatolických křesťanů. Mezi mládeží byla poměrně oblíbená, navíc její postavení v rámci církve bylo něco jako u nás pozice „kostelníka“, takže měla poměrně široké kontakty v celé řeckokatolické komunitě v Bajt Sáhúr. I když tedy její postavení bylo určitým způsobem výjimečné, po zjištění výše uvedených faktů mohu konstatovat, že mě od zkoumané skupiny neizolovala.

Druhou klíčovou informátorkou byla paní Teresia Abu Housan. V roce 2009, kdy jsem začala svůj terénní výzkum, Teresia učila v místní řeckokatolické škole výtvarnou výchovu. O rok později však již odešla do důchodu, což nesla poměrně těžce. Její postavení jako vdovy ve společnosti nebylo sice výjimečné, ale její biografie vykazovala určité stopy netradičnosti. Zaprvé se vdala velice pozdě, za druhé její manžel byl cizinec, za třetí velice brzy ovdověla. Protože nemá vlastní děti, netěší se vysokému sociálnímu postavení. V době mého výzkumu bydlela u svého mladšího bratra, jeho manželce pomáhala s výchovou dětí a starala se o chod domácnosti. Její postavení lze označit jako postavení s nižším socioekonomickým statutem, nikoli jako postavení, které by ji vylučovalo ze zkoumané komunity.

Obě klíčové informátorky mě tedy od komunity neizolovaly, naopak mě přivedly k důležitým osobám skupiny, jako jsou kněží, učitelé, ale i ostatní členové rodin. Důležitá také byla skutečnost, že Lama pocházela z rodiny Abu Talja¹² a Teresia z rodiny Abu Housan,¹³ takže jsem díky nim měla přístup do

¹¹ Lama se vdala v roce 2013.

¹² Pseudonym.

¹³ Pseudonym.

obou rodů, které vlastně řeckokatolickou far-
nost v Bajt Sáhúr vytvářejí. Díky tomu, že se
mezi námi ustavil přátelský vztah, jsem mohla
čerpat z naší vzájemné důvěry, a jejich ote-
vření vůči mé osobě do značné míry přispělo
k zisku důležitých informací o zkoumané ko-
munitě. Obě klíčové informátorky zůstaly dů-
ležitou součástí všech jednotlivých etap mého
výzkumu.

ROZHOVOR A NARATIVUM V TERÉNNÍ PRAXI

Rozhovor je jedním z hlavních nástrojů při
sběru dat při zúčastněném pozorování. Rozho-
vor samotný pak nejčastěji dělíme na nestruk-
turovaný, semi-strukturovaný a strukturovaný
(Crabtree a Miller 1999, 18–20). Bernard při-
dává ještě čtvrtou podskupinu, a to rozho-
vor neformální, který svojí charakteristikou
připomíná rozhovor nestrukturovaný (Bernard
1995, 208–210).

Při mém výzkumu jsem používala přede-
vším neformálních a nestrukturovaných rozho-
vorů v každodenním kontaktu s informátory,
dále pak semi-strukturovaných rozhovorů, kte-
ré jsem nahrávala na ruční kameru.

Při vedení rozhovorů¹⁴ jsem se vždy sna-
žila o tzv. „chápatý přístup“. Velkou inspirací
pro mě byli autoři Paul Thompson (2000),
Jean-Claude Kaufmann (2010) či James Hol-
stein a Jaber Gubrium (2004). Všichni tito au-
toři určitým způsobem prosazují onen chápatý
styl vedení rozhovoru. Ať už jde o označení
„chápatý rozhovor“, které jsem si vypůjčila od
Kaufmanna, nebo tzv. rozhovor „aktivní“, jak
jej označují Hostein s Gubriem. V obou
případech se jedná o styl snažící se zachy-
tit subjekt-informátora jako aktivního jedince,
který není jen pasivním vypovídajícím, ale ak-
tivním činitelem. Pomocí rozhovoru vytváří
podstatnou složku sama sebe, totiž svoji iden-
titu v naraci.

Narativní přístup obecně je v současnosti
v humanitních vědách široce využíván. Před-
stavuje tak nástroj, který někteří mohou chá-
pat jako módní nebo nekomplikovaný, na dru-
hou stranu široký zájem vědecké obce mu po-
stupem času vydobyl poměrně ukotvené místo

nejen v antropologii, ale také v ostatních hu-
manitních disciplínách. Narativní přístup však
ukrývá mnohá úskalí, jedním z nich je velká
teoretická různorodost. Současná diskuze pro-
bíhá především mezi tzv. event-centred nar-
rative research (Patterson 2008) a experi-
ence-centred narrative (Squire 2008), kde oba
přístupy předpokládají existenci „individuál-
ních, vnitřních reprezentací jevů, jako jsou
události, myšlenky a pocity, kterým vyprávění
dává vnější výraz“ (Andrews 2008, 5).

Event-centred research však předpokládá,
že tyto vnitřní reprezentace jsou víceméně kon-
stantní a neměnné, kdežto experience research,
předpokládá, že se tyto reprezentace výrazně
mění průběhem času a vlivem okolností. Další
současná debata o tzv. „big“ a „small“ příbězích
v sobě odráží spor o analytický přístup k ja-
zyku. Zastánci „small“ upřednostňují mikro-
lingvistickou analýzu, tedy orientují se na
analytický přístup k jazyku narativa (více
v Freeman 2011; Bamberg 2006). Nicméně
v současnosti převládá ve vědecké obci pří-
klon k vyjádření individuální zkušenosti nebo
sociální reality a výzkumy zaměřené na ana-
lýzu jazyka se stávají druhotnými (Andrews
2008, 5–8). Během svého výzkumu jsem se tedy
orientovala především na experience-centred
narrative z využitím hledání a analyzování tzv.
„big stories“.

Představitelem podobně orientovaného na-
rativního přístupu je například Jerome Bruner,
který v článku „The Narrative Con-
struction of Reality“ uvádí, že svou lidskou
zkušenost a svou paměť uspořádáváme pře-
devším v podobě narativních příběhů, mýtů
a soudů (Bruner 1991, 4). Základní otázkou
proto není, jak je konstruován příběh jako text,
ale spíše jak příběh funguje jako nástroj k vy-
tváření konstrukcí reality v naší mysli (ibid.,
5–6).

Díky lidské reflexivitě se dokážeme vrátit
k minulosti a ve světle přítomnosti ji pozměnit,
tj. vytvořit určitou konstrukci minulého dění,
nebo naši přítomnost číst ve světle minulosti,
a tak tvořit vlastní smysluplný životní příběh
(Bruner 2000, 109).

Skrze rozhovor pak můžeme vnímat infor-
mátorův svět a pomocí příběhů jeho života na-
hlížet realitu jeho očima. Rozhovor pomáhá
spoluutvářet informátorův příběh, a rozkrýt

¹⁴ V širším slova smyslu, tj. jak při vedení semi-
strukturovaných, nahrávaných rozhovorů, tak i v běž-
ném každodenním kontaktu.

tak jeho vnitřní svět, což je velice podstatné například při odhalování identity jedince i skupiny, na kterou byl právě zaměřen můj výzkum. „Účastníci aktivního rozhovoru jsou v tomto ‚interpersonálním dramatu‘ neustále vtahováni do vytváření významu současných rozpoznatelných vlastností každodenní zkušenosti.“ (Holstein a Gubrium 2004, 154)

To, že se výzkumník aktivně zapojuje, vytváří aktivitu a dynamiku rozhovoru. Informátor navíc cítí, že se o něj výzkumník doopravdy zajímá. Vhodně zvolenými otázkami se navíc výzkumník může dostat do hloubky příběhu, odkryt také informátorovy pocity a myšlenkové analogie, které by jinak mohly zůstat utajeny. Stejně tak také Kaufmann nabádá k tzv. „chápacímu rozhovoru“. „Respondent musí cítit, že to, co říká, má pro tazatele velkou cenu, že ten ho upřímně poslouchá a že je přitom ochoten odchýlit se od svých otázek, aby mu dal prostor okomentovat důležitou informaci, kterou nadnesl příliš stručně. Respondent s překvapením zjišťuje, že mu tazatel pozorně naslouchá a zakouší jistou radost z toho, že se postupně přesouvá do hlavní role. Není neurčitě dotazován na svůj názor, ale protože disponuje cenným věděním, které tazatel nemá, stává se klíčovou postavou.“ (Kaufmann 2010, 57)

Kaufmann (2010, 60–61), stejně tak jako Thompson (2000, 222, 238), zdůrazňuje, že základní dovedností výzkumníka, který vede rozhovor, je umění empatie a naslouchání. Pokud informátora budeme neustále přerušovat, neaktálně zasahovat do jeho odpovědí, případně do příběhu, který se nám snaží sdělit, nemůžeme nikdy získat jeho důvěru. Pokud se nám nepodaří získat informátorovu důvěru, jeho výpovědi zůstanou povrchní, krátké a neúplné.

Kaufmann (2010) a Holstein a Gubrium (2004) se zabývají otázkou zaujetí. Chápací/aktivní přístup nabourává pravidla klasické metodologie, která hlásá neutralitu tazatele. Oba tyto přístupy naopak vyzývají k angažovanosti a zájmu tazatele. „Rezervovaný tazatel respondentovi neumožňuje, aby se projevil otevřeně. Jedině zaujetí tazatele může vzbudit zaujetí respondenta.“ (Kaufmann 2010, 61) Ve svém výzkumu jsem tedy uplatňovala aktivní přístup vedení rozhovorů společně.

ZÁVĚR

I když dnešní společnost čekající okamžité výsledky není příliš nakloněna dlouhodobým výzkumům v terénu, některé informace jinak než touto metodou nelze získat. Jak můžeme z výše uvedených závěrů vytušit, zúčastněné pozorování spojené s prováděním tzv. chápacího rozhovoru a s dlouhodobým pobytem v terénu bylo jedinou možností, jak získat adekvátní odpovědi na otázky týkající se každodenního života, identity a hodnot zkoumané komunity.

Praxe v terénu dále ukázala, že klíčovým bodem pro úspěch takto orientovaného výzkumu, jak tvrdí samozřejmě i jiní výzkumníci (např. Bernard 2006; Eriksen 2008; DeWalt, DeWalt a Wayland 1998; DeWalt a DeWalt 2010), je vztah založený na oboustranné důvěře. Informátoři nejvíce ocenili můj opakovaný návrat do terénu a moji intenzivní participaci na životě komunity. Tento opakovaný návrat do terénu také spatřuji jako hlavní argument pro obhájení validity takto prováděného výzkumu a minimalizování možné subjektivity či dezinterpretace informací, na které někteří autoři upozorňují, jak jsem uvedla v úvodu této studie.

Praktická zkušenost v terénu dále ukázala, že každý výzkum je specificky podmíněn sociokulturními podmínkami, ve kterých se odehrává. V mém případě některé obecné postupy napomáhající výzkumníkovi v počáteční fázi využívání této metody byly zcela nevhodné. Jejich využití počátky výzkumu spíše zkomplikovalo, než ulehčilo, jako např. zvací dopis na letišti. Ve větší míře se však tyto doporučené postupy Bernardem (2006) osvědčily.

Významnou roli sehrály také moje klíčové informátorky, které se staly obrazně řečeno mostem k ostatním informátorům. I v tomto případě výběr vhodných klíčových informátorů z velké míry ovlivňuje validitu výzkumu. V konkrétních uvedených příkladech jsem se pokusila ozřejmit, že pokud metodou zúčastněného pozorování a opakovaných rozhovorů zjistíme biografii a postavení jedince ve zkoumané společnosti, můžeme poté zvážit jeho vhodnost jako klíčového informátora. Obě moje klíčové informátorky byly této saturaci vystaveny a byly shledány jako vhodný informační zdroj.

Metoda „chápatého rozhovoru“ nás jako výzkumníky vybízí k živému dialogu s naším informátorem. Pokud informátor vidí náš opravdový zájem o jeho životní příběh, snáze získáme jeho důvěru a informace, které by nám při chladném odosobněném přístupu nebyly sděleny. I když metoda „chápatého rozhovoru“ může být označena za subjektivní, stejně tak jako zúčastněné pozorování, záleží jen a jen na výzkumníkovi, zdali v následné analýze a interpretaci dokáže s touto subjektivitou správně pracovat.

Zúčastněné pozorování a „chápatý rozhovor“ jsou metodami, které nejen přinášejí informace kvalitativního charakteru, ale které nás učí empatii, osobnímu růstu a nesmírně nás obohacují v bodě, kdy se náš svět setkává se světem našich informátorů. Na druhou stranu nelze zavírat oči před oprávněnou kritikou týkající se subjektivity, selektivity a propojení výzkumníkovy osoby s terénem. Ve své studii jsem se pokusila na konkrétních příkladech ukázat, jak se v praxi alespoň částečně dá s těmito nevýhodami vypořádat a pracovat. Ze své osobní zkušenosti tedy vidím zvýšení validity dat získaných metodou zúčastněného pozorování v důkladné metodologické a teoretické přípravě, opětovném návratu do terénu, saturaci dat při výběru klíčových informátorů a vedení tzv. „chápatého rozhovoru“. Jedná se o konkrétní praktické rady, které jsem získala vlastní zkušeností z terénu a které přispěly ke zdárnému průběhu takto orientovaného výzkumu.

PODĚKOVÁNÍ

Chtěla bych poděkovat všem svým informátorům, kteří umožnili vznik tohoto článku, dále pak panu doktoru Džamálu Chaderovi z Betlémské univerzity a Siráďz centru z města Bajt Sáhúr za zprostředkování všech výzkumných pobytů. Za finanční podporu bych chtěla poděkovat především nadaci Nadání Josefa, Marie a Zdenky Hlávkových, která podpořila první dva výzkumné výjezdy (2009 a 2010), a Západočeské univerzitě, která podpořila druhý a třetí výzkumný pobyt (2010 a 2012). Dále bych chtěla poděkovat panu Janu Křtiteli Vladimíru Franzemu, O. Praem, který finančně podpořil můj druhý terénní výzkum (2010).

ZDROJE PODPORY

Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdenky Hlávkových – Nadační příspěvek pro vědeckou, literární a uměleckou činnost – rok 2009. Finanční podpora pro terénní výzkum v roce 2009 – Výzkumný pobyt v řeckokatolické komunitě v Beit Sahour a stáž na Betlémské univerzitě. Izrael a Palestina: říjen – listopad 2009.

Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdenky Hlávkových – Nadační příspěvek pro vědeckou, literární a uměleckou činnost – rok 2010. Finanční podpora pro terénní výzkum v roce 2010 – Výzkumná stáž na Betlémské univerzitě, terénní výzkum v Beit Sahour, Palestina; kurz arabského jazyka na Jeruzalémské univerzitě – Centre for Jerusalem Studies at Al Quds University, Izrael: září – prosinec 2010.

Stipendijní program Talent II. FF ZČU – 2010. Finanční podpora pro výzkumnou stáž na Betlémské univerzitě, terénní výzkum v Beit Sahour. Kurz arabského jazyka na Jeruzalémské univerzitě – Centre for Jerusalem Studies at Al Quds University. Izrael, Palestina: září – prosinec 2010.

Program Free movers. FF ZČU – 2012. Finanční podpora pro studium arabského jazyka na Jeruzalémské univerzitě – Centre for Jerusalem Studies at Al Quds University. Izrael: 3. 10.–5. 11. 2012.

POUŽITÉ ZDROJE

- Andrews, Molly. 2008. „What is narrative research?“ In *Doing narrative research*, ed. Corinne Squire, Molly Andrews a Maria Tamboukou, 1–21. Los Angeles: SAGE.
- Bamberg, Michael. 2006. „Stories: Big or small. Why do we care?“ *Narrative Inquiry* 16 (1): 139–147.
- Bernard, Russell H. 2006. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham, MD: AltaMira Press.
- Bernard, Russell H. 1995. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Bruner, Jerome. 2000. *Acts of Meaning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner, Jerome. 1991. „The Narrative Construction of Reality.“ *Critical Inquiry* 18 (1): 1–21.
- Crabtree, Benjamin a William Miller. 1999. *Doing Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- DeWalt, Kathleen M. a Billie R. DeWalt. 2010. *Participant Observation: A Guide for Fieldworkers*. Lanham, MD: AltaMira Press.

- DeWalt, Kathleen M., Billie R. DeWalt a Coral B. Wayland. 1998. „Participant Observation.“ In *Handbook of methods in cultural anthropology*, ed. H. Russell Bernard, 259–301. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2008. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál.
- Freeman, Mark. 2011. „Stories, big and small: Toward a synthesis.“ *Theory & Psychology* 21 (1): 1–8. doi: 10.1177/095935430935439394.
- Fritzová, Marie. 2011. „Kaufmann Jean-Claude: Chápající rozhovor“ [recenze]. *AntropoWebzin* 3/2011: 134–135.
- Geertz, Clifford. 2000. *Interpretace kultur: Vybrané eseje*. Praha: SLON.
- Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: Základy metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Holstein, James a Jaber Gubrium. 2004. „The active interview.“ In *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, ed. David Silverman, 140–161. London: SAGE.
- Hoog, Michael. 1998. „Intragroup Processes, Group Structure and Social Identity.“ In *Social Groups and Identities: Developing the Legacy of Henri Tajfel*, ed. Peter Robinson, 65–41. London: Routledge.
- Johnson, Allen a Ross Sackett. 1998. „Direct systematic observation of behavior.“ In *Handbook of methods in cultural anthropology*, ed. H. Russell Bernard, 301–332. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Kaufmann, Jean-Claude. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: SLON.
- Kawulich, Barbara B. 2005. „Participant Observation as a Data Collection Method.“ *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 6 (2): Art. 43. Viděno 12. září 2015. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0502430>.
- Kumar, Ranjit. 2005. *Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners*. London: SAGE.
- Metcalfe, Peter. 1998. „The Book in the Coffin: On the Ambivalence of ‚Informants‘.“ *Cultural Anthropology* 13 (3): 326–343.
- Patterson, Wendy. 2008. „Narratives of events: Labovian narrative analysis and its limitation.“ In *Doing narrative research*, ed. Corinne Squire, Molly Andrews a Maria Tamboukou, 22–40. Los Angeles: SAGE.
- Schensul, Jean J. a Margaret D. LeCompte. 2013. *Essential ethnographic methods: A mixed methods approach*. Plymouth: AltaMira Press.
- Squire, Corinne. 2008. „Experience-centred and culturally-oriented approaches to narrative.“ In *Doing narrative research*, ed. Corinne Squire, Molly Andrews a Maria Tamboukou, 41–63. Los Angeles: SAGE.
- Tajfel, Henri a John C. Turner. 1986. „The social identity theory of inter-group behavior.“ In *Psychology of Intergroup Relations*, ed. Stephen Worchel a William G. Austin, 7–24. Chicago: Nelson-Hall.
- Thompson, Paul. 2000. *The Voice of the past oral history*. New York: Oxford University Press.
- Vidich, Arthur J. 1955. „Participant Observation and the Collection and Interpretation of Data.“ *American Journal of Sociology* 60 (4): 354–336.